

სახელმწიფო
გადატრიალება
საქართველოში
(1991-92)

წინაპირობა და კონტექსტი

ანტონ ვაჭარაძე

ინფორმაციის
თავისუფლების
განვითარების
ინსტიტუტი, თბილისი,
საქართველო

სახელმწიფო გადატრიალება საქართველოში, რომელიც ასევე ცნობილია როგორც თბილისის ომი ან 1991-1992 წლების პუტჩი, მნიშვნელოვან მოვლენად იქცა საქართველოს სამოქალაქო ომის კონტექსტში. გადატრიალება ჯერ კიდევ იპყრობს ქართველ ისტორიკოსთა და საზოგადოების ყურადღებას, თუმცა ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს საკითხი ცალკე ფუნდამენტურად არ არის ნაკვლევია. საკითხის შესწავლა, ძირითადად, ეყრდნობა ცალკეული ისტორიკოსების, პოლიტიკოსების, პოლიტოლოგების, ჟურნალისტების და თვითმხილველების მოგონებებს და წარმოადგენს ფრაგმენტულ სურათს იმის შესახებ, რაც მოხდა 1991-92 წლებში საქართველოს დედაქალაქში. კონფლიქტი მიმდინარეობდა თბილისის ცენტრალურ უბანში, დიდწილად ქალაქის ცენტრალურ ქუჩაზე, რუსთაველის გამზირზე და შეიძლება ჩაითვალოს მნიშვნელოვან მოვლენად არა მხოლოდ საქართველოს მომავალი განვითარებისთვის, არამედ გეოსტრატეგიული თვალსაზრისითაც, რუსეთსა და დასავლეთს შორის გავლენის სფეროების განაწილების კონტექსტში.

დომინანტური ნარატივის თანახმად, მოვლენა ისტორიამ შემოინახა, როგორც გადატრიალება სამხედრო ინტერვენციის გზით. ალტერნატიული ნარატივი ამბობს, რომ დაპირისპირება და შეიარაღებული კონფლიქტი განვითარდა ხელისუფლების დემოკრატიული გზიდან გადახრისა და ავტორიტარული მმართველობის სტილის დამკვიდრების მცდელობის გამო. ორივე მხარე ხშირად თანხმდება ერთ საკითხზე: 1991-92 წლების მოვლენები იყო არა მხოლოდ სამოქალაქო, არამედ რუსეთ-ქართული კონფრონტაცია; რუსეთის საიდუმლო სამსახურმა მოახერხა ქვეყანაში ქაოსის დათესვა.

რუსეთი ელოდა, რომ საერთაშორისო საზოგადოება მას აღიარებდა, როგორც რეგიონში მშვიდობისა და სტაბილურობის გარანტს. პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს, რომლებმაც დამოუკიდებლობა აღიდგინეს, კრემლმა მიანიჭა „ახლო საზღვარგარეთის“ სტატუსი იმის ხაზგასმით, რომ დამოუკიდებელ ქვეყნებს უნდა შეენარჩუნებინათ სიახლოვე და მჭიდრო კავშირები რუსეთთან (Toal, 2016). იმ შემთხვევებში, როდესაც რესპუბლიკები არ მიჰყვებოდნენ რუსეთის მიერ ნაკარნახევ გზას, გამოიყენებოდა გათიშე და იბატონეს ტაქტიკა და ღვივდებოდა ეთნიკური კონფლიქტების პოტენციური კერები. საქართველოს შემთხვევაში, რუსეთმა ერთდროულად აამოქმედა ორი ბერკეტი: აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი.

კონფლიქტის გაჩაღებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა სხვა ფაქტორებმაც: ქვეყნის პოლიტიკური ელიტის მოუმწიფებლობამ; რუსული გავლენის აგენტებმა (მათ შორის უშუალოდ KGB-მ); საბჭოთა ნომენკლატურამ და ყოფილმა მაღალჩინოსნებმა ქვეყნის შიგნით; სოციალური და ეკონომიკური პრობლემები, რომლებიც წარმოიშვა

სსრკ-ის დაშლის შემდეგ. ქვეყნის პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას მიერ გატარებულმა პოლიტიკამ რუსეთის მიერ მხარდაჭერილ სეპარატისტებს კონფლიქტების ესკალაციისთვის ნოყიერი ნიადაგი შეუქმნა. როგორც ისტორიკოსი სტივენ ჯონსი (2013, გვ. 14) წერს: „1991 წელს ქართველებს ჯერ კიდევ ვერ გაერკვიათ, როგორი სახელმწიფო უნდოდათ – ტრადიციული თემი, რომელიც ეთნიკური სოლიდარობისა და ჰარმონიის, ოჯახის ერთგულებისა და ხანგრძლივი ისტორიული არსებობის რომანტიკულ იდეებს დაეყრდნობოდა თუ ჰეტეროგენული და „სეკულარული“ სახელმწიფო, რომელიც აიტანდა შიდა ტერიტორიულ პრეტენზიებს და პლურალისტურ თანამედროვე ევროპასთან ინტეგრაციას. აი, ამ ორ ხედვას შორის არსებული დაძაბულობა ედო საფუძვლად 1991-1993 წლების სამოქალაქო ომს.“

კონფლიქტის წინაპირობები ქვეყანაში 1991 წლის 9 აპრილს დამოუკიდებლობის გამოცხადებიდან მნიფდებოდა. ამ მოვლენას წინ უძღოდა მძიმე პოლიტიკური კრიზისი, რომელიც, დაახლოებით, ექვსი თვის განმავლობაში გაგრძელდა. 31 მარტს ჩატარდა რეფერენდუმი, რომელშიც მოსახლეობამ პასუხი გასცა კითხვას, სურდათ თუ არა დამოუკიდებლობის აღდგენა 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აქტის საფუძველზე. 90,3%-იანი საარჩევნო აქტივობის პირობებში, არჩევნებში მონაწილეთა 98,9%-მა კითხვას დადებითად უპასუხა. საბჭოთა კავშირში 1991 წლის აგვისტოს გადატრიალებამდე საქართველოში დაიწყო სხვადასხვა დამოუკიდებელი ინსტიტუტის ჩამოყალიბება, მათ შორის იყო ეროვნული გვარდიაც. ვითარება რუსეთში მომხდარი აგვისტოს გადატრიალების პარალელურად დაიძაბა. საგანგებო მდგომარეობის სახელმწიფო კომიტეტმა (ГКЧП) აიძულა პრეზიდენტი გამსახურდია გაეუქმებინა ეროვნული გვარდიის მეთაურის თანამდებობა. გამსახურდია დაემორჩილა მუქარას და მოთხოვნებს, გააუქმა თანამდებობა, ეროვნულ გვარდიას სტატუსი შიდა ჯარის სტატუსით შეუცვალა და შინაგან საქმეთა სამინისტროს დაუქვემდებარა. გვარდიის სარდალმა თენგიზ კიტოვანმა უარი თქვა ზვიად გამსახურდიას ბრძანების შესრულებაზე და თბილისის მახლობლად მის ერთგულ სამხედროებთან ერთად განლაგდა; პრემიერ-მინისტრმა თენგიზ სიგუამ კი თანამდებობა დატოვა. ზვიად გამსახურდიას მოწინააღმდეგე ყოფილი „კანონიერი ქურდი“¹ ჯაბა იოსელიანი ციხიდან გაათავისუფლეს და მოგვიანებით მან შეიარაღებული გასამხედროებელი დაჯგუფება „მხედრიონი“ დააარსა. ზემოხსენებული სამეული გაერთიანდა და მოაწყო სახელმწიფო გადატრიალება არჩეული პრეზიდენტის წინააღმდეგ.

ქვეყანაში ქაოსმა და გაურკვევლობამ დაისადგურა. დაპირისპირებული მხარეები ერთმანეთს ადანაშაულებდნენ რუსეთის აგენტობასა და მის ინტერესებში მოქმედებაში (ჩიქოვანი და სხვ., 2022: 123). დღესაც, მრავალი წლის შემდეგ, შეუძლებელია გარკვევა, თუ რას არის ისტორიული „ჭეშმარიტება“ და ამ პერიოდის შესახებ წამოჭრილ ყველა კითხვაზე მკაფიო პასუხის პოვნა.

1991 წლის 8 დეკემბერს გაფორმდა ბელოვეჟას შეთანხმება, რითაც საბჭოთა კავშირმა, ფაქტობრივად, შეწყვიტა არსებობა და მის ნაცვლად გამოცხადდა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის (დსთ) შექმნა. 1991 წლის 21 დეკემბერს ყაზახეთში გაიმართა დსთ-ს 11 სახელმწიფოს პირველი სამიტი და ხელი მოეწერა

¹ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში "კანონიერი ქურდი" არის პროფესიონალი კრიმინალი, რომელიც სარგებლობს ელიტარული პოზიციით ორგანიზებულ დანაშაულებრივ წრეებში და აქვს ავტორიტეტი დაბალი სტატუსის მქონე წევრებზე. ეს არის მაფიის ბოსის მსგავსი.

ალმა-ათას (ალმათის) პროტოკოლს. ამ დროს, საქართველო მტკიცედ იდგა საკუთარ პოზიციებზე, რომ არ შეუერთდებოდა ორგანიზაციას. ეს პოზიცია კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის მიზნებს, შეენარჩუნებინა საბჭოთა კავშირი ახალი ფორმით. ამ დროს საქართველოში დაძაბულობამ და არეულობამ პიკს მიაღწია.

რამდენიმე წარუმატებელი მოლაპარაკების შემდეგ, 1991 წლის 22 დეკემბერს დაიწყო შეიარაღებული კონფლიქტი ხელისუფლებასა და ოპოზიციას შორის, რა დროსაც თენგიზ კიტოვანის შენაერთებმა რამდენიმე შენობა დაიკავეს. ბრძოლა გაგრძელდა დაახლოებით 15 დღის განმავლობაში, რის შედეგადაც, 100-ზე მეტი ადამიანი დაიღუპა და დაახლოებით 700 დაიჭრა. შეიარაღებული კონფლიქტი პუტჩისტთა გამარჯვებით დასრულდა, რამაც გამოიწვია პრეზიდენტ გამსახურდიას ქვეყნიდან გაქცევა და მთავრობაზე კონტროლის სამხედრო საბჭოს ხელში გადასვლა. ქალაქის ცენტრში მრავალი შენობა დაიწვა და განადგურდა, მათ შორის პარლამენტი და თბილისის კლასიკური გიმნაზია.

პრეზიდენტ გამსახურდიას ხელისუფლების ძალადობრივმა დამხობამ მთელი საქართველოს მასშტაბით პოლიტიკური ვითარება დაძაბა და ფართომასშტაბიანი სამოქალაქო კონფლიქტში გადაზარდა. სამხედრო საბჭომ ვერ შეძლო ქვეყანაში წესრიგის დამყარება და 1992 წლის მარტში მოიწვია ედუარდ შევარდნაძე (საბჭოთა კავშირის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი) მოსკოვიდან, რათა მას, საკუთარი დიპლომატიური და პოლიტიკური გამოცდილებითა და კავშირებით როგორც რუსეთთან, ისე დასავლეთთან, ქვეყანა გამოეყვანა ღრმა კრიზისიდან. ამავდროულად, შეუქცევადი პროცესები აფხაზეთსა და სამხრეთ ოსეთში, სეპარატისტული ძალების მხრიდან უკვე დავიწყებული იყო.

1993 წლის 27 სექტემბერს აფხაზეთის ქალაქი სოხუმი დაეცა და რუსეთის მიერ მხარდაჭერილმა აფხაზმა სეპარატისტებმა ომში გამარჯვებაში საბოლოო გარდატეხა შეიტანეს. სამი დღით ადრე სამეგრელოში (აფხაზეთის მოსაზღვრე რეგიონი) დევნილობიდან დაბრუნებულმა გამსახურდიამ მოაწყო აქცია, რომლის შემდეგაც აფხაზეთში შევიდა, მაგრამ მალევე დაბრუნდა სამეგრელოში. მისმა შეიარაღებულმა მომხრეებმა კონტროლი დაამყარეს რამდენიმე მუნიციპალიტეტზე, მათ შორის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ფოთის პორტსა და სამტრედიის სარკინიგზო კვანძზე. ოქტომბერში შევარდნაძემ მოსკოვს დახმარება სთხოვა გამსახურდიას და მისი მომხრეების აჯანყების ჩახშობაში. რუსული ჯარები მოთხოვნისამებრ დაეხმარნენ. გამსახურდიას მომხრეები მალევე განეიტრალდნენ, რადგან არ გააჩნდათ მძიმე შეიარაღება და ბრძოლის გაგრძელების შესაძლებლობა. ამის შემდეგ გამსახურდიამ რამდენიმე მომხრესთან ერთად სამეგრელოს შორეულ სოფელს შეაფარა თავი. 1993 წლის 31 დეკემბერს იგი გარდაიცვალა.²

ყოველივე ამან გამოიწვია საქართველოს საგარეო პოლიტიკის პრორუსული ცვლილება. 1993 წლის ოქტომბერში შევარდნაძემ ხელი მოაწერა საქართველოს მიერთებას რუსეთის ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბებულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში, ხოლო მომდევნო წელს თბილისი შეუერთდა ასევე რუსეთის ხელმძღვანელობით ინიცირებულ კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულებასაც.

2 გავრცელებული მოსაზრებით, გამსახურდიას გარდაცვალების ყველაზე სავარაუდო მიზეზი თვითმკვლელობაა, თუმცა მისი მხარდამჭერების ნაწილი ფიქრობს, რომ ის მოკლულია. აღნიშნულ საკითხს 2004 წლიდან იძიებს საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულებით შექმნილი სახელმწიფო კომისია და პროკურატურა. თუმცა, ამ გამოძიების შედეგები ჯერ არ გამოქვეყნებულა.

საქართველოს სახელმწიფო გადატრიალება და შემდგომი სამოქალაქო ომი კოლექტიურ მეხსიერებაში ჩანერგილია, როგორც ნეგატიური სქემა, რაც ამძაფრებს ამ მოვლენის ტრავმულ გავლენას. სწორედ ამიტომ, 30 წლის შემდეგ, ეს ომი პერიოდულად კვლავ იჩენს თავს ანმყოში და განიცდება ისე, თითქოს ეს გუშინ მოხდა (ჩიქოვანი და სხვა, 2022: 123).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, თბილისის კონფლიქტისა და მისი შედეგების შესახებ სწავლება არის ძალიან მნიშვნელოვანი ნაწილი წარსულის შესწავლისა და ხალხის იმაში ხელშეწყობისთვის, რომ სამომავლოდ იქნას გააზრებული ინდივიდუალური პასუხისმგებლობა ქვეყნისა და საზოგადოების წინაშე. რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანია ისტორიული ჭეშმარიტების დადგენა და სამართლიანობის აღდგენა. ახალმა თაობამ ნათლად უნდა გაიაზროს, რა მოხდა, რათა აიღოს პასუხისმგებლობა ისტორიულ წარსულსა და ანმყოზე. სხვა შემთხვევაში, გართულება ჭეშმარიტებასა და სამართლიანობაზე დამყარებული საზოგადოების შენება.

საჯარო სკოლაში ამ მოვლენის სწავლება ერთგვარი გამოწვევაა, რადგან აკადემიურ ისტორიკოსებს შორის არ არსებობს საერთო ხედვა, რომლიდანაც შესაძლებელი გახდება პოლიტიკური გავლენისა და პროპაგანდისგან დაცლილი ობიექტური სურათის ჩამოყალიბება. ამას ემატება არასრული და ეპიზოდური ინფორმაცია ამ თემაზე ისტორიის სახელმძღვანელოებში. ამ საკითხზე მხოლოდ ქრონოლოგიურ ჩანაწერებს შევხვდებით, როგორც კურიკულუმში, ისე სახელმძღვანელოებში, რაც ისტორიკოსებსა და მკვლევრებს შორის იწვევს ეჭვსა და გაუგებრობას.³ თითქმის 32 წელი გავიდა სამოქალაქო ომის დაწყებიდან და დროა საზოგადოებამ და თანამედროვე ისტორიით დაინტერესებულმა ახალგაზრდებმა იცოდნენ ამ კონფლიქტის რეალური მიზეზები და შედეგები.

საქართველოს სახელმწიფო გადატრიალება შეიძლება იყოს მგრძნობიარე და ტრავმული თემა მოსწავლეებისთვის, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ მათი ოჯახები უშუალოდ დაზარალებულნი. მასწავლებელი საგანს თანაგრძნობით უნდა მიუდგეს და მოემზადოს იმ მოსწავლეების მხარდასაჭერად, რომელთათვისაც შესაძლოა, ეს თემა ემოციურად რთული აღმოჩნდეს. რაკი კონფლიქტი მოვლენაა უახლესი ისტორიიდან, მან შესაძლოა გამოიწვიოს დაძაბულობა ან დეზორიენტაცია გადაუჭრელ საკითხებში. მასწავლებლებმა უნდა იხელმძღვანელონ ამ სენსიტიურობით და უზრუნველყონ უსაფრთხო სივრცე დისკუსიებისთვის განსხვავებული აზრის პატივისცემის უზრუნველყოფით. თემის ირგვლივ დისკუსიებში ჩართვის შესაბამისი გზების პოვნა სასწავლო გეგმის გადატვირთვის გარეშე მოითხოვს ფრთხილ დაგეგმვასა და თანამშრომლობას, ერთი მხრივ, მასწავლებლებსა და, მეორე მხრივ, სასწავლო მასალისა და სახელმძღვანელოების ავტორებს შორის. სანდო და მიუკერძოებელ რესურსებზე წვდომა შეიძლება შეზღუდული იყოს. მასწავლებლები უნდა დარწმუნდნენ, რომ მათ აქვთ ზუსტი და უახლესი მასალები, რათა შეძლონ მოვლენების ყოვლისმომცველი აღქმა.

შინაარსობრივი ნაწილის ასაკის შესაბამისობაში მოყვანა, გადამწყვეტია. უმცროსი მოსწავლეებისთვის შეიძლება რთული გამოდგეს გეოპოლიტიკური საკითხების გაგება, ამიტომ

3
უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიისა და სამოქალაქო განათლების ახალ სახელმძღვანელოებში 90-იანი წლების კონფლიქტები და მათი გადაჭრის მცდელობები მეტადაა წარმოჩენილი.

მასწავლებლებმა უნდა მოარგონ მასალა მოსწავლის ასაკსა და აღქმის დონეს. მაგალითად, იმის ჩვენება, თუ როგორ გამოიყურებოდა ქალაქის ცენტრი, რუსთაველის გამზირი შეიარაღებულ კონფლიქტამდე და მის შემდეგ, რათა მოსწავლეებმა შეძლონ დანგრეული შენობების ამოცნობა ფოტოებზე.

სამეცნიერო მასალის გარდა, ხელშესახებ წყაროდ შეიძლება გამოვიყენოთ 2022 წელს დაწყებული პროექტი „საქართველოს დაბადება“⁴, რომელიც უკვე მოიცავს 150 ვიდეო ეპიზოდს. ვრცელ ვიდეო ინტერვიუებში საკუთარ გამოცდილებაზე საუბრობენ პიროვნებები, რომლებიც უშუალო მონაწილეები იყვნენ საქართველოს თანამედროვე სახელმწიფოს ჩამოყალიბებაში. რა თქმა უნდა, მემუარები არ შეიძლება ჩაითვალოს ემპირიულ წყაროდ, რადგან მონაწილეები ამბავს ჰყვებიან საკუთარი პერსპექტივიდან, თუმცა, კონტრასტული ნარატივების საშუალებით შესაძლებელია კრიტიკული აზროვნების განვითარება და მოვლენებზე ხედვის ჩამოყალიბება მულტიპერსპექტიული მიდგომით.

წყაროები

Toal, G. (2016) *The Near Abroad: Putin, the West, and the Contest over Ukraine and the Caucasus* [ახლო უცხოეთი: პუტინი, დასავლეთი და ბიძგა უკრაინისა და კავკასიისთვის]. Oxford: Oxford University Press.

Chikovani, N., Kakitelashvili, K., Chkhaidze, I., Tsereteli, I. & Ephadze, K. (2022) *Georgia: Trauma and Triumph on the Way to Independence* [გზავმა და გზიუმფი დამოუკიდებლობისკენ მიმავალ გზაზე]. Tbilisi: Tbilisi State University Press.

Jones, S. (2013) *Georgia: A Political History since Independence, Part 1: The Best of Times, the Worst of Times: 1985–1995* [საქართველო: პოლიტიკური ისტორია დამოუკიდებლობის შემდეგ, ნაწილი 1: ყველაზე კარგი და ცუდი დღეები: 1985–1995 წწ.]. London: Bloomsbury Publishing.

⁴ იხ. „საქართველოს დაბადება“ YouTube-ის არხი: <https://www.youtube.com/@dabadeba>